

بررسی زمینه همکاریهای تجاری بین ایران و ترکیه در جهت انعقاد یک موافقتنامه تجارت ترجیحی دوجانبه

حسن ثاقب*
بینا نوروزی**

این مطالعه به بررسی زمینه های همکاری تجاری میان ایران و ترکیه بر اساس معیارهای پس‌نگر (Ex-Post) نظیر شاخص تجارت مکملی و پتانسیل تجاری طی دوره زمانی ۲۰۰۳-۱۹۹۹ بر اساس کدهای شش رقمی نظام هماهنگ (HS) پرداخته است.

---

*. حسن ثاقب؛ عضو هیأت علمی مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

E.mail: sagheb82@yahoo.com

** بینا نوروزی؛ عضو هیأت علمی مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

E. mail: bnorouzi51@yahoo.com

نتایج این مطالعه نشان می‌دهد کشورهای ایران و ترکیه در تجارت کالاهای نفتی و غیر نفتی دارای تجارت مکملی هستند. این امر بویژه در بخش ماشین آلات و وسایل مکانیکی و الکترونیکی بیشتر مشهود است. محاسبات حاکی از آن است که پتانسیل وارداتی ایران در تجارت با ترکیه ۴/۷ میلیارد دلار و همچنین پتانسیل صادراتی ایران در تجارت با آن کشور ۱/۴ میلیارد دلار است. بدین ترتیب علیرغم وجود پتانسیل تجاری در خور توجه در صادرات و واردات کالاهای غیر نفتی بین دو کشور، تاکنون طبق سیاستهای بازرگانی اتخاذ شده، کشورهای مذکور موفق به بهره‌مندی از ظرفیتهای تجاری موجود نشده‌اند. از این رو اتخاذ سیاست توسعه همکاریهای بازرگانی در قالب ترتیبات تجاری ترجیحی می‌تواند زمینه مناسب جهت تسهیل و افزایش جریانهای تجاری بین دو کشور را فراهم آورد.

کلید واژه‌ها:

ایران، ترکیه، رابطه مبادله، روابط تجاری، موافقتنامه تجارت ترجیحی، تجارت غیرنفتی

مقدمه

یکی از چشمگیرترین تحولات در نظام تجارت جهانی از اواسط دهه ۱۹۹۰ به بعد، افزایش «موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای» (RTA)^۱ بوده است. در میان موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای، بیشتر آنها موافقتنامه‌های همگرایی کم عمق^۲ نظیر موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی (PTA)^۳ هستند که در آن، کشورهای عضو موانع تجاری کمتری را بر کالاهای تولید شده در داخل اتحادیه اعمال می‌کنند؛ ضمن اینکه هر یک از آنها از برخی انعطاف‌پذیریها در مورد گستره کاهش موانع تعرفه‌ای برخوردارند.

موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای برحسب هم پوششی بین آنها متفاوت و گوناگون هستند. ساده‌ترین شکل این موافقتنامه‌ها، موافقتنامه‌های دو جانبه‌ای است که هم اکنون حدود ۸۰ درصد از آنها در حال اجرا و حدود ۹۰ درصد نیز در سطح بین‌المللی مورد مذاکره هستند.^۴

بطور معمول موافقتنامه‌های منطقه‌ای اغلب بین شرکای طبیعی تجاری که از نظر جغرافیایی دارای مرز مشترک هستند، منعقد می‌شود. این امر باعث می‌شود کشورها اولین تجربه منطقه‌ای خود را با یک یا چند کشور همجوار خود پیدا کنند؛ موافقتنامه اکو و شورای همکاری خلیج فارس از این جمله هستند. منطقه آسیا و خاورمیانه یکی از محدود مناطقی است که تمایل به انعقاد موافقتنامه‌های دو جانبه و منطقه‌ای در آن شدت یافته است. این روند بویژه در مورد کشورهای مسلمان و همجوار صادق است.^۵

کشورهای ترکیه و ایران از جمله کشورهایی هستند که اخیراً سیاست خود را متوجه سطح موافقتنامه‌های تجاری دو جانبه در خاورمیانه و بویژه با کشورهای مسلمان و همسایه خود کرده‌اند. در ایران هم بر اساس برنامه چهارم توسعه اقتصادی، حضور مؤثر در تشکلهای منطقه‌ای و انعقاد موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی؛ بویژه با کشورهای مسلمان و همسایه در

۱. Regional Trade Agreements (RTA)

۲. Shallow Integration

۳. Preferential Trade Agreements (PTAs)

۴. خیرنامه رویدادها و تحولات سازمان جهانی تجارت، (۱۳۸۱).

۵. Website: WWW.WTO.ORG/English/Tratop-e/Region-e/Regfsc.htm

دستور کار دولت قرار گرفته است. یکی از مهمترین اقدامات انجام شده در این زمینه آغاز مذاکرات تجاری با کشور ترکیه برای دستیابی به موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی بین آنها است که از سال ۱۳۸۲ آغاز شده است. حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا زمینه‌های همکاری بازرگانی مناسبی میان کشورهای ایران و ترکیه وجود دارد؟ و بطور مشخص‌تر این بستر و زمینه‌ها و عبارتی پتانسیل‌های تجاری در چه بخشهایی وجود دارد. پاسخ به پرسشهای مذکور از اهداف این مقاله محسوب می‌شود.

بررسی زمینه‌ها و امکانات مبادلاتی ایران و ترکیه برای صادرات و واردات و همچنین توسعه آن از لوازم تدوین استراتژی مذاکراتی مناسب ایران با ترکیه در قالب موافقتنامه‌های متعدد منطقه‌ای از جمله PTA است. بررسی دقیق آن ضمن اینکه لازم می‌نماید، بسیار دشوار بوده و به آمار و اطلاعات دقیقی نیاز دارد. این بررسی دارای دو جنبه متفاوت است که عبارت از بررسی روند کلی مبادلات بازرگانی ایران با ترکیه از یکسو و بررسی و پیش‌بینی امکانات و پتانسیل تجاری ایران با ترکیه از سوی دیگر می‌باشد. بررسی امکانات مبادلاتی و پتانسیل تجاری میان ایران و ترکیه می‌تواند اطلاعات سودمندی در مورد تدوین استراتژی مذاکراتی در اختیار برنامه‌ریزان و سیاستگذاران قرار دهد.

در این مقاله با استفاده از اطلاعات و داده‌های تجارت درون گروهی ایران و ترکیه، به بررسی ساختار کلی مبادلات و پتانسیل‌های همکاری میان آنها پرداخته شده است. شاخصهای بکارگرفته شده در این مقاله شامل تجارت مکملی^۱ و پتانسیل تجاری^۲ می‌باشد.

تجارت خارجی ایران و ترکیه

الف) بررسی میزان مشارکت این دو کشور در تجارت جهانی

تجارت خارجی برای کشورهای مورد مطالعه؛ به خصوص ترکیه اهمیت حیاتی دارد؛ چرا که می‌تواند بطور کمی و کیفی در توسعه اقتصادی و صنعتی این کشورها نقشی اساسی داشته باشد. در ترکیه تا دهه ۱۹۷۰، صادرات کالاهای کشاورزی قسمت عمده صادرات کل

^۱. Complementarity Trade (CT)

^۲. Trade Potential (TP)

این کشور را تشکیل می‌داد و صادرات صنعتی بخش ناچیزی در تجارت این کشور داشت. اما با تغییر سیاست تجاری این کشور و ادغام در اقتصاد جهانی، بخش صادرات آن، امروزه دگرگون شده و صادرات صنعتی بیش از ۸۰ درصد کل صادرات این کشور را تشکیل می‌دهد.

بررسیها نشان می‌دهد طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۹۹ متوسط ارزش صادرات غیرنفتی^۱ ترکیه و ایران به ترتیب ۳۳/۴ و ۴/۲ میلیارد دلار می‌باشد که در مقایسه با ارزش صادرات غیرنفتی جهان- که بالغ بر ۵۵۶۲ میلیارد دلار است- هر یک در حدود ۰/۶ و ۰/۰۸ درصد صادرات جهانی را به خود اختصاص داده‌اند و به ترتیب سی و دومین و هفتادمین کشور صادرکننده به حساب می‌آیند. (جدول شماره ۱)

علاوه بر این، کل ارزش صادرات نفت خام ترکیه و ایران به ترتیب ۳۶/۷ و ۲۲۳۹۴ میلیون دلار است که این مقدار برای کل جهان ۲۴۴/۹ میلیارد دلار برآورد شده است. بدین ترتیب ۹ درصد از صادرات جهانی نفت خام به کشورهای مذکور؛ بویژه ایران اختصاص دارد.

جدول شماره ۱. وضعیت صادرات و واردات ایران و ترکیه

کشورها	ایران	ترکیه	جهان
متوسط ارزش صادرات غیر نفتی (میلیارد دلار)	۲/۴	۳۳/۴	۵۵۶۲/۹
سهم از صادرات جهانی (درصد)	۰/۱	۰/۶	۱۰۰
رتبه در میان کشورهای صادرکننده	۷۰	۳۲	--
صادرات نفت خام (میلیون دلار)	۲۲۳۹۴	۳/۷	۲۴۴۸۹۴
رتبه	۴	۷۴	--
متوسط ارزش واردات غیر نفتی (میلیارد دلار)	۱۷/۷	۴۵/۵	۵۵۶۳
سهم از واردات جهانی (درصد)	۰/۳	۰/۸	۱۰۰
رتبه در میان کشورهای وارد کننده	۴۳	۲۸	--
واردات نفت خام* (میلیون دلار)	۰/۰۳	۳۹۴۱	۳۳۵۵۶۴
رتبه	۱۱۲	۱۸	--
تراز بازرگانی غیرنفتی (میلیارد)	-۱۳/۵	-۱۲	۰

منبع: یافته‌های تحقیق (داده‌های خام این جدول منتج از بانک اطلاعات تجاری ITC است).

*. کد ۲۷۰۹۰۰ طبق طبقه‌بندی H.S.

^۱. کل صادرات؛ بجز نفت خام که در طبقه‌بندی H.S کد ۲۷۰۹۰۰ قرار دارد.

ایران صرفنظر از فرآورده‌های معدنی که حدود ۸۷ درصد از کل صادرات کالای آن را تشکیل می‌دهد؛ در صادرات فرآورده‌های نباتی، مواد نسجی و مصنوعات ساخته شده از آن، صنایع دفاعی، پوست و چرم و اشیای ساخته شده از آن، کفش و کلاه، چربیها و روغنهای حیوانی، صنایع غیر فلزی، فلزات اساسی و صنایع شیمیایی دارای مزیت نسبی است. همچنین در طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۹۹، عمده‌ترین اقلام صادراتی غیرنفتی ایران به ترتیب موادنسجی، فرآورده‌های نباتی، فلزات معمولی و فرآورده‌های صنایع شیمیایی است که به ترتیب دارای ارزشی معادل ۹۱۶/۴، ۷۶۴/۱، ۴۴۵/۱ و ۴۱۰/۳ میلیون دلار می‌باشند. در همین ارتباط، مهمترین اقلام صادراتی ترکیه طی سال‌های ۲۰۰۳-۱۹۹۹ از میان ۲۱ گروه کالایی منسوجات (۱۱/۵ میلیارد دلار)، ماشین‌آلات، وسایل مکانیکی و الکترونیکی (۴/۳ میلیارد دلار)، فلزات معمولی و مصنوعات آنها (۳/۷ میلیارد دلار) و وسایط نقلیه و تجهیزات حمل و نقل (۳/۵ میلیارد دلار) می‌باشد. در این میان ترکیه در صادرات اقلام صنعتی نظیر مواد نسجی و مصنوعات ساخته شده از آن دارای بالاترین مزیت نسبی در مقایسه با سایر اقلام است.^۱

بر اساس مشاهدات جدول شماره (۱)، متوسط ارزش واردات ترکیه بالغ بر ۴۵/۵ میلیارد دلار است که ۰/۷۷ درصد از کل واردات غیرنفتی جهان را تشکیل می‌دهد. در این میان ایران با واردات ۱۷/۷ میلیارد دلار، ۰/۳ درصد از واردات جهانی را به خود اختصاص داده است. علاوه بر این؛ ترکیه با واردات ۳/۹ میلیارد دلاری بزرگترین واردکننده نفت و فرآورده‌های وابسته به آن محسوب می‌شود و ایران یکی از بزرگترین صادرکنندگان نفت در جهان است و از این حیث زمینه همکاری بسیاری در بخش انرژی میان دو کشور وجود دارد. با لحاظ نمودن ارزش صادرات غیرنفتی کشورهای مذکور، تراز بازرگانی غیرنفتی ترکیه ۱۲/۲- و برای ایران ۱۳/۵- میلیارد دلار است.

^۱. یوسف حسن‌پور، «تدوین راهکار مذاکراتی ایران در تجارت با کشورهای عضو D8 در قالب یک موافقتنامه ترجیحات تجاری (PTE)»، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشی، بخش بازار مشترک اسلامی، شهریور ۱۳۸۵، صص ۱۸۵-۱۸۰.

نتایج برخی مطالعات نشان می‌دهد واردات کالاهای سرمایه‌ای نظیر ماشین‌آلات و وسایل حمل و نقل، به جهت فقدان بنگاههای صنعتی در این کشورها، نوپا بودن صنایع می‌باشد. در این میان سهم واردات ماشین‌آلات، وسایل مکانیکی و الکترونیکی و وسایل حمل و نقل از کل؛ واردات ترکیه بیش از ۲۰ درصد و ایران ۶۱/۷ درصد می‌باشد.^۱

همچنین بر اساس بررسیهای مذکور، شرکای عمده تجاری ترکیه و ایران، کشورهای توسعه یافته؛ نظیر اتحادیه اروپا هستند. این بدان مفهوم است که کشورهای مذکور تحت تأثیر شدید و قابل توجه سیاستهای تجاری و تعرفه‌ای کشورهای عضو اتحادیه اروپا قرار خواهند داشت. ملاحظات فوق این معنا و مفهوم را القا می‌نماید که کشورهای مذکور برای توانمند شدن جهت کسب حداکثر منافع و تقلیل زیانها، بایستی مساعی فراوانی را برای آماده سازی خود برای انجام همکاریهای تجاری در قالب موافقتنامه‌های منطقه‌ای به انجام رسانند. لذا مشارکت این گروه از کشورها در فرآیند مذاکرات تجاری در قالب موافقتنامه‌های منطقه‌ای میان آنها، می‌تواند دسترسی به بازارهای یکدیگر و نیز بازارهای بزرگ اتحادیه اروپا را بیشتر تسهیل نماید (هر چند موقعیتها و فرصتهای تجاری دو کشور در استفاده از بازار اتحادیه اروپا یکسان نیست).

ب) بررسی تجارت ایران با ترکیه

بر اساس جدول شماره (۲)، روند واردات در مقایسه با صادرات ایران در تجارت با ترکیه افزایش یافته و دسترسی صادرکنندگان ترکیه به بازار ایران بیشتر شده و در مقابل صادرکنندگان ایران دسترسی کمتری به بازار ترکیه داشته‌اند. بررسی ارزش صادرات غیرنفتی ایران به ترکیه طی دوره ۲۰۰۳-۱۹۹۹ نشان می‌دهد در مجموع صادرات غیرنفتی سالانه بطور متوسط ۱۴/۱ درصد کاهش داشته است. از سوی دیگر، طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۹۹، از مجموع ۴۵۵۸/۲ میلیون دلار کالای غیرنفتی صادر شده به کل جهان، ۳/۹ درصد از آن به ارزش ۱۷۹/۷ میلیون دلار مربوط به صادرات به ترکیه بوده است. همچنین با توجه به

^۱ ممان.

جاذبه‌های بازار ترکیه برای کالاهای صادراتی ایران، طی سالهای مورد مطالعه، تعداد ۳۲۷ قلم کالا^۱ به ترکیه صادر شده است.

همچنین در جدول شماره (۲)، شاخص وابستگی اقتصاد و تولید ناخالص داخلی کشور به بازار صادراتی آن طی دوره ۲۰۰۳-۱۹۹۹ ارائه شده است. براساس جدول مذکور، ۴/۶ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور به صادرات کالاهای غیرنفتی به بازار جهانی اختصاص دارد. در این میان ۰/۲ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور اختصاص به کالاهایی دارد که به ترکیه صادر شده است.

جایگاه ترکیه در تأمین نیازهای وارداتی کشور نیز در جدول شماره (۲) ارائه شده است. براساس جدول مذکور، طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۹۹ کل واردات جهانی کالا بطور متوسط سالانه ۱۷۶۷۵/۳ میلیون دلار بوده است که ۳۰/۴ میلیون دلار آن (حدود ۱/۷ درصد) از ترکیه صورت گرفته است. در طی دوره مورد بررسی، رشد واردات ایران از ترکیه سالانه ۱۹ درصد بوده است. از سوی دیگر طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۹۹، تعداد ۳۴۴۹ قلم کالا از کشورهای مختلف وارد شده که در این زمینه نیز تعداد اقلام وارداتی از ترکیه ۹۰۴ قلم بوده است.

مطابق جدول شماره (۲)، در سالهای مورد بررسی نسبت واردات کالا از GDP ایران، ۱۷/۷ درصد بوده و این نسبت در مورد واردات کالا از ترکیه حدود ۰/۳ درصد است. بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که سهم بسیار کمی از واردات کالا (از ترکیه) در تولید ناخالص داخلی کشور نقش دارد.

^۱ براساس کد شش رقمی H.S و در طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۹۹.

جدول شماره ۲. وضعیت تجارت غیرنفتی ایران با ترکیه بر حسب

متوسط ارزش سالهای ۱۹۹۹-۲۰۰۳

با جهان	با ترکیه		
۴۵۵۸۲۰۰	۱۷۹۶۷۰	ارزش (هزار دلار)	صادرات غیرنفتی ایران
۱۵/۳	-۱۴/۱	متوسط نرخ رشد درصد (۱۹۹۹-۲۰۰۳)*	
۱۰۰	۳/۹	سهم (درصد)	
۱۹۲۱	۳۲۷	تعداد کالاهای صادراتی	
۴/۶	۰/۲	سهم از کل GDP (درصد)	
۱۷۶۷۵۳۶۴	۳۰۰۳۹۳	ارزش (هزار دلار)	
۱۹/۹	۱۹	متوسط نرخ رشد درصد (۱۹۹۹-۲۰۰۳)*	
۱۰۰	۱/۷	سهم (درصد)	
۳۴۴۹	۹۰۴	تعداد کالا	
۱۷/۷	۰/۳	سهم از کل GDP (درصد)	
۲۲۲۳۴۶۶۴	۴۸۰۰۶۲،۷	ارزش (هزار دلار)	تجارت غیرنفتی ایران
۱۰۰	۲/۲	سهم (درصد)	
۲۲/۳	۰/۵	سهم از کل GDP (درصد)	
-۱۴۱۱۷۰۶۵	-۱۲۰۷۲۴	تراز بازرگانی غیرنفتی (هزار دلار)	

منبع: یافته‌های تحقیق (اطلاعات خام این جدول برگرفته از بانک اطلاعات تجاری ITC و بانک جهانی است).

* متوسط نرخ رشدها بر اساس روش حداقل مربعات معمولی استخراج شده است.

در جدول شماره (۲)، ارزش تجارت غیرنفتی ایران با ترکیه طی سالهای ۱۹۹۹-۲۰۰۳ ارائه شده است. براساس جدول مذکور، ارزش کل تجارت غیرنفتی ایران با دنیا بالغ بر ۲۲/۲ میلیارد دلار بوده که ۴۸۰ میلیون دلار آن در رابطه با ترکیه می‌باشد و در این میان ۲/۲ درصد از کل تجارت غیرنفتی ایران به ترکیه اختصاص دارد.

از سوی دیگر ایران در تجارت با ترکیه دارای تراز بازرگانی منفی معادل ۱۲۰/۷- میلیون دلار است و ۰/۵ درصد از تولید ناخالص داخلی به تجارت کالا به کشور ترکیه اختصاص دارد. در مجموع، اگرچه روند تجارت غیر نفتی ایران با ترکیه رو به بهبود است؛ اما نقش و اهمیت این کشور در تامین نیازهای وارداتی ایران چندان مشهود نیست.

در جدول شماره (۳)، نتایج برآورد متوسط ارزش صادرات و واردات ایران در تجارت با ترکیه در سال ۲۰۰۳ به تفکیک کدهای شش رقمی H.S ارائه شده است. البته ارقام، مربوط به آن دسته از اقلام است که صادراتی بیش از ۱ میلیون دلار و وارداتی بیش از ۲ میلیون دلار در تجارت با ترکیه دارند. براساس جدول مذکور، عمده ترین اقلام صادراتی ایران به ترکیه، شامل کاتود و قطعات کاتود از مس^۱ (۷۴۰۳۷=۱۴/۰ میلیون دلار)، پسته (۰۸۰۲۵۰=۱۲/۹ میلیون دلار)، پوست خام گوسفندی (۴۱۰۲۲۱=۴/۲ میلیون دلار)، پوست دباغی شده (۴۱۰۵۲۰=۴/۰ میلیون دلار)، فرش (۵۷۰۱۱۰=۳/۹ میلیون دلار) و چوب خاتم کاری (۴۴۲۰۹۰=۲/۵ میلیون دلار) می باشد. در میان اقلام مذکور، ۶۴/۹ درصد از صادرات چوب خاتم کاری کشور، تنها به ترکیه صادر می شود. ویژگیهای دیگر کالاهای صادراتی ایران به ترکیه در جدول مذکور نشان داده شده است.

همچنین جدول شماره (۳)، توزیع اقلام وارداتی ایران از ترکیه را نیز در سال (۲۰۰۳) نشان می دهد. از میان آنها، ارزش واردات تعداد ده قلم کالا از ترکیه بیش از ده میلیون دلار بوده است. در سال مذکور عمده ترین کالاهای وارداتی ایران از ترکیه را به ترتیب آهن و فولاد (۲۱/۵)^۲، پارچه استخوان بندی لاستیک چرخ (۲۰/۲)، نخلهای گبپه (۱۷/۶)، قطعات وسایل تخلیه موتوری (۱۶/۲)، الیاف سنتتیک (۱۴/۸)، تخته فیبری (۱۳/۸)، ماشین های نورد گرم (۱۲/۵)، سیگار حاوی توتون (۱۲/۹)، کاغذ و مقوا صمغ زده (۱۰/۵) و کاغذ و مقوا آغشته به مواد پلاستیکی (۱۰/۰) تشکیل می دهند. علاوه بر آن، برخی اقلام وارداتی از ترکیه بیش از ۶۰ درصد از کل اقلام وارداتی ایران از جهان را تشکیل می دهند. برای مثال ۹۰ درصد از واردات نخ گبپه و ۷۶/۱ درصد از واردات تخته فیبری تنها از کشور ترکیه بوده است. بنابراین

^۱. کد شش رقمی H.S

^۲. ارقام برحسب میلیون دلار

ملاحظه می‌شود که ایران در صادرات و واردات تعداد محدودی از کالاها به شدت به ترکیه وابسته است.

جدول شماره ۳. عمده‌ترین اقلام صادراتی و وارداتی ایران در تجارت با ترکیه

واردات از ترکیه ۲۰۰۴ (دلار)				صادرات به ترکیه سال ۲۰۰۳ (دلار)			
سهم (درصد)	واردات از جهان	واردات از ترکیه	شرح کالا	کد کالا	صادرات به جهان	صادرات به ترکیه	سهم (درصد)
¼	۵۳۰۲۹۷	۲۱۴۷۸	اهن و فولادهای غیر ممزوج به شکل شمش	۷۲۰۶۱۰	۳۸۸۸۸	۱۳۹۷۰	۳۵/۹
۲۷/۹	۷۲۵۶۲	۲۰۲۳۶	پارچه استخوان‌بندی لاستیک چرخ تهیه شده از نخهای نایلون	۵۹۰۲۱۰	۶۷۹۹۴۰	۱۲۹۱۹	۱/۹
۹۰/۲	۱۹۵۰۷	۱۷۶۰۰	نخ های گیاهی، نوارها و اشکال همانند غیر از نخهای گیاهی	۵۶۰۶۰۰	۱۷۱۳۴	۴۲۱۷	۲۴/۶
۱/۵	۱۰۷۹۱۴۷	۱۶۲۲۱	اجزا و قطعات و منفذات و وسایط نقلیه موتوری	۸۷۰۸۹۹	۱۴۴۰۳	۴۰۱۵	۲۷/۹
۶۵/۲	۲۲۷۳۶	۱۴۸۳۱	الیاف سنتتیک غیر یکسره، حلای شده، از اکریلیک یا مداریک	۵۵۰۶۳۰	۵۳۷۴۴۸	۳۹۲۳	۰/۷
۷۷/۱	۱۸۰۷۷	۱۳۷۶۲	تخته فیبری از چوب یا از سایر مواد چوبی	۴۴۱۱۲۹	۳۸۰۴	۲۴۶۸	۶۴/۹
۱۲/۸	۹۰۰۴۲	۱۲۴۵۱	ماشین‌های نورد گرم	۸۴۵۵۲۱	۳۱۸۵	۲۳۶۱	۷۴/۱
۵/۲	۲۳۶۷۴۲	۱۲۳۹۱	سیگار	۲۴۰۲۲۰	۵۶۴۴	۲۳۱۳	۴۱/۰
۴۸/۵	۲۱۷۰۳	۱۰۰۲۲	کاغذ و مقوا صمغ زده	۴۸۱۱۳۹	۳۵۹۹	۲۳۶۹	۸۷/۳
۶۷/۷	۱۴۷۹۵	۱۰۰۱۵	کاغذ و مقوا آغشته به مواد پلاستیکی	۴۸۱۱۴۰	۳۴۶۸۲	۲۲۰۲	۶/۳
۶/۰	۱۲۸۷۵۰	۷۷۲۶	الیاف سنتتیک غیر یکسره، حلای نشده	۵۵۰۳۳۰	۳۱۱۶	۲۱۶۱	۶۹/۴
۵۳/۱	۱۲۷۳۱	۶۷۶۱	دسته الیاف	۵۵۰۱۲۰	۱۲۳۸۹	۲۰۴۹	۱۵/۳
۳۲/۱	۱۸۹۴۰	۶۰۸۵	پلی استرها	۳۹۰۷۹۹	۱۷۲۳۸	۱۷۲۰	۱۰/۰
۳۵/۶	۱۳۹۵۶	۴۹۶۶	تخته فیبری از چوب یا از سایر مواد چوبی	۴۴۱۱۲۱	۵۵۱۷	۱۶۹۸	۳۰/۸
۱۱/۹	۴۰۶۶۶	۴۸۴۰	ورق و نوارنازک از آلومینیوم	۷۶۰۷۲۰	۱۲۹۴۸	۱۶۳۵	۱۲/۶
۰/۹	۵۴۹۲۱۳	۴۶۸۳	اجزا و قطعات موتورهای پیستونی درونسوز تراکمی - احتراقی	۸۴۰۹۹۹	۱۰۷۳۶۴	۱۶۱۴	۱/۵
۷/۵	۵۳۷۷۱	۴۰۴۴	پروفیل از آهن یا از فولادهای غیر ممزوج با مقطع □	۷۲۱۶۲۱	۸۸۷۲۰	۱۵۵۱	۱/۷

واردات از ترکیه ۲۰۰۴ (دلار)				صادرات به ترکیه سال ۲۰۰۳ (دلار)					
سهم از جهان (درصد)	واردات از جهان	واردات از ترکیه	شرح کالا	کد کالا	صادرات به جهان	صادرات به ترکیه	سهم (درصد)	شرح کالا	کد کالا
۵/۶	۶۹۱۵۳	۳۸۴۱	محورهای محرک یا دیزانسیل	۸۷۰۸۵۰	۱۷۲۷	۱۳۳۵	۷۷/۳	روغن و سایر محصولات حاصل از تقطیر قطرانهای زغال سنگ	۲۷۰۷۹۹
۳۲/۷	۱۱۶۲۶	۳۷۹۶	ماشینهای کشیاف، ماشینهای تهیه نخ کبیه، تور	۸۴۴۷۹۰	۱۰۳۵۳	۱۲۰۳	۱۱/۶	جوال و کیسه برای بسته بندی از پلی اتیلن یا پلی پروپیلن	۶۳۰۵۳۳
۵۹/۵	۶۲۰۰	۳۶۸۶	لیوان، غیر از شیشه - سرامیک	۷۰۱۳۲۹	۶۰۱۰	۱۱۸۴	۱۹/۷	تری اتانل امین و املاح آن	۲۹۲۲۱۳
۳۴/۳	۱۰۴۹۰	۳۵۹۷	ماشین آلات و دستکامها برای اسباب کردن یا عمل آوردن غلات	۸۴۳۷۸۰	۱۳۳۵	۱۱۷۳	۸۷/۹	نخ تکستور از نایلون یا پلی امیدهای دیگر	۵۴۰۲۳۱
۲۴/۳	۱۳۷۲۰	۲۳۳۵		۲۹۳۹۱۰	۳۹۶۰	۱۱۴۸	۲۹/۰	کیوی	۰۸۱۰۵۰
۲/۵	۱۳۶۸۱۱	۳۱۹۶	میله ها از آهن یا از فولادهای غیرمزوج.	۷۲۱۴۲۰	۲۳۲۳	۱۰۳۶	۴۴/۶	الیاف سنتتیک غیر یکسره، حلجی نشده.	۵۵۰۳۲۰
۳/۰	۱۰۴۶۵۱	۳۱۴۱	اجزاء و قطعات موتورهای پیستونی درونسوز چرخه‌ای-احتراقی تناوبی	۸۴۰۹۹۱	۲۳۶۶۸	۱۰۱۸	۳/۴	کفش‌ها با تخت و رویه کتانوچو یا از ماده پلاستیک	۶۴۰۲۹۹
۲۹/۶	۱۰۳۲۸	۲۰۶۲	میله‌ها از فولادهای مزوج، فقط گرم نورد شده.	۷۲۲۸۲۰	۹۳۶۰۸۵	۳۶۷۰۶	۳/۹	سایر کالاها	
۹۵۱۳/۳	۱۰۲۷۴۵۴۸	۲۴۱۵۸۲	سایر کالاها						

منبع: یافته‌های تحقیق (اطلاعات خام این جدول برگرفته از بانک اطاعات تجاری ITC و بانک جهانی است).

روش تحقیق

«درایسدل»^۱ در سال ۱۹۶۷ شاخصی را با عنوان «تجارت مکملی» برای ارائه دلایل تجارت دوجانبه میان کشورها تعریف و ارائه کرد.^۲ شاخص مذکور بصورت زیر است:

$$C_{ij} = \sum_{k=1}^n \left[\frac{X_{iw}^k}{X_{iw}^t} \cdot \frac{M_{ww}^t - M_i^t}{M_{ww}^k - M_{iw}^k} \cdot \frac{M_{jw}^k}{M_{jw}^t} \right]$$

^۱ Drysdale.D. (1967)

^۲ یوسف حسن پور، «سنجش اکمال تجاری میان کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)»، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشهای بازرگانی- اقتصادی، بخش مطالعات و پژوهشهای عالی بازار مشترک اسلامی، ناشر: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، آذر ماه ۱۳۸۳، ص ۴۴-۳۶.

البته شاخص فوق امکان تجارت را بر حسب تشابه صادرات کشور i با واردات کشور j نشان می‌دهد.

نمادهای بکار رفته در شاخص فوق را می‌توان به صورت زیر معرفی نمود:

C_{ij} = شاخص اکمال تجارت بین دو کشور i و j (بر حسب ساختار صادرات کشور i با واردات کشور j)؛

$$X_{iw}^k = \text{ارزش صادرات کالای } k \text{ کشور } i \text{ به دنیا؛}$$

$$X_{iw}^t = \text{ارزش کل صادرات کشور } i \text{ به دنیا؛}$$

$$M_{ww}^t = \text{ارزش کل واردات جهانی؛}$$

$$M_{iw}^t = \text{ارزش کل واردات کشور } i \text{ از جهان؛}$$

$$M_{jw}^t = \text{ارزش کل واردات کشور } j \text{ از جهان؛}$$

$$M_{ww}^k = \text{ارزش واردات جهانی کالای } k؛$$

$$M_{iw}^k = \text{ارزش واردات کالای } k \text{ کشور } i \text{ از جهان؛}$$

$$M_{jw}^t = \text{ارزش کل واردات کشور } j \text{ از جهان؛}$$

$$M_{jw}^k = \text{ارزش واردات کالای } k \text{ کشور } j \text{ از جهان.}$$

شاخصهای فوق نشان می‌دهد الگوی صادرات یک کشور تا چه حد به الگوی واردات کشور دیگر نزدیک است؛ در واقع این شاخص با توجه به تخصص صادراتی کشور i و تخصص وارداتی کشور j نشان می‌دهد ساختار صادراتی کشور i تا چه اندازه مشابه ساختار وارداتی کشور j است؛ به عبارت دیگر، این شاخص درجه همخوانی صادرات یک کشور با واردات کشور شریک در مقایسه با واردات دنیا را نشان می‌دهد. در این رابطه درایسدل معتقد است شاخص مکمل بودن به نوعی بیانگر تخصصها و مزیت‌های نسبی کشورها است؛ به شرط آنکه فرض شود الگوی واردات و صادرات نشان‌دهنده اعطای منابع باشد.

شاخص مذکور مقادیری بین صفر و بی نهایت به خود می‌گیرد ولی دارای مقدار آستانه یک است که مقادیر بزرگتر از یک، نشان دهنده تجارت مکملی میان زوج کشورها است؛ به عبارت دیگر صادرات کشور صادرکننده مشابه واردات کشور واردکننده است.

شاخصهای فوق در این مقاله برای نشان دادن پتانسیل تجاری بین ایران و ترکیه مورد استفاده قرار می‌گیرند. در بخش بعدی با استفاده از ارقام صادرات و واردات کشورها به اندازه‌گیری شاخصهای مذکور طی سالهای ۲۰۰۳-۱۹۹۹ پرداخته شده و محاسبات به تفکیک کل تجارت غیرنفتی و بخشهای ۲۱ گانه طبقه‌بندی H.S انجام گرفته است. ذکر این نکته ضروری است که محاسبات ابتدا برحسب کدهای شش رقمی H.S انجام شده و سپس با تجمیع آنها به تفکیک بخشها نشان داده شده است. مبنای تحلیل؛ تحلیل متوسط شاخص در سالهای مورد مطالعه می‌باشد.

برای اندازه‌گیری پتانسیل تجاری میان زوج کشورها نیز از روش پیشنهادی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC) استفاده شده^۱ و برای این منظور نیز از رابطه زیر استفاده می‌شود.

$$TPX_{ij} = \sum_{k=1}^m Mi_k (X_{iw}^k M_{jw}^k - M_{iw}^k)$$

در این رابطه k معرف کدهای شش رقمی H.S است.

این ارزیابی با فرض حداقل سهمی که کشورهای عضو می‌توانند در تجارت دو جانبه با یکدیگر داشته باشند، بدست آمده است. برای تخمین پتانسیل تجاری، ابتدا ارزش صادرات و واردات کشورهای مذکور برحسب کدهای شش رقمی H.S، با استفاده از بانک اطلاعات تجاری مرکز تجارت بین‌الملل (ITC) برحسب متوسط دوره ۲۰۰۳-۱۹۹۹ استخراج شده است. سپس میزان صادرات ایران به جهان و واردات ترکیه از جهان برحسب هر یک از کدها به صورت تناظر یک به یک مقایسه شده و عدد کوچکتر به عنوان پتانسیل تجاری ایران در صدور کالا به ترکیه در آن کد کالایی لحاظ شده است و در نهایت از جمع کردن حداقل مقادیر مذکور برحسب کدهای شش رقم H.S، کل پتانسیل صادراتی ایران در تجارت با ترکیه محاسبه شده است. جهت تخمین پتانسیل صادراتی ترکیه روش پیش گفته عیناً تکرار می‌شود.^۲

^۱. International Trade Center UNCTAD/WTO(2002)

^۲. لازم به ذکر است پتانسیل صادراتی ایران در تجارت با ترکیه معادل پتانسیل وارداتی ترکیه در تجارت با ایران است.

تحلیل نتایج

از آنجایی که یکی از عوامل مؤثر بر شدت جریانهای تجاری میان کشورها، تجارت مکملی میان آنها است^۱، در جدول شماره (۴) شاخص تجارت مکملی میان ایران و ترکیه به تفکیک بخشها و کل تجارت غیرنفتی بصورت متقابل محاسبه و ارائه شده است. مطابق جدول شماره (۴)، ایران در صدور کالا به ترکیه در مجموع و بر حسب کل بخشها دارای تجارت مکملی است. شاخص تجارت مکملی ایران در تجارت با ترکیه ۱/۳ برآورد شده است. بدین ترتیب صادرات ایران مشابه واردات ترکیه می‌باشد.

براساس بخشهای ۲۱ گانه طبقه‌بندی H.S، ایران در صدور حیوانات زنده، فرآورده‌های حیوانی (۱/۵)، فرآورده‌های معدنی (۲/۶)، مواد پلاستیکی و کائوچو و اشیای ساخته شده از آن (۱/۲)، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی و الکترونیکی (۱/۴) و وسایل نقلیه و تجهیزات حمل و نقل (۱/۸) و صنایع دفاعی (۱/۷) دارای تجارت مکملی با ترکیه است. بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که ایران در صادرات کالا از میان ۲۱ بخش، تنها در شش بخش، دارای تجارت مکملی با ترکیه است ولی در سایر بخشها دارای تجارت مکملی با ترکیه نمی‌باشد.^۲

نتایج دیگر حاکی است، ترکیه در صدور کالا به ایران برحسب بخش به تفکیک شش بخش؛ شامل چوب و اشیای چوبی (۱/۱)، فلزات معمولی و مصنوعات آنها (۲/۹)، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی و الکترونیکی (۱/۳)، وسایل و دستگاههای اپتیک و جراحی (۱/۱)، صنایع دفاعی (۱/۴)، مبل و مبلهای طبی، اسباب بازی و سایر مصنوعات (۱/۱) دارای تجارت مکملی بوده و به عبارت دیگر، صادرات ترکیه در بخشهای مذکور مشابه واردات ایران است.

^۱. یوسف حسن‌پور، عوامل مؤثر بر شدت تجارت کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشی، مدیریت مطالعات و پژوهشهای اسلامی، ناشر: شرکت چاپ و نشر و بازرگانی، تیرماه ۱۳۸۵، صص ۸۳-۵۷.

^۲. همان.

جدول شماره ۴. توزیع شاخص شدت تجارت و تجارت مکملی ایران و ترکیه

صادرات ایران با واردات ترکیه		صادرات ترکیه با واردات ایران	
کد	شرح	شاخص تجارت مکملی	شاخص تجارت مکملی
۱	حیوانات زنده، فرآورده‌های حیوانی	۱،۵	حیوانات زنده، فرآورده‌های حیوانی
۲	فرآورده‌های نباتی	۰،۲	فرآورده‌های نباتی
۳	چربی‌ها و روغن حیوانی یا نباتی	۰،۵	چربی‌ها و روغن حیوانی یا نباتی
۴	فرآورده‌های صنایع غذایی و نوشابه‌ها و توتون و تنباکو	۰،۱	فرآورده‌های صنایع غذایی و نوشابه‌ها و توتون و تنباکو
۵	فرآورده‌های معدنی	۲،۶	فرآورده‌های معدنی
۶	کالا‌های صنایع شیمیایی	۰،۹	کالا‌های صنایع شیمیایی
۷	مواد پلاستیکی و کائوچو و اشیای ساخته شده از آن	۱،۲	مواد پلاستیکی و کائوچو و اشیای ساخته شده از آن
۸	پوست و چرم و اشیای ساخته شده از آن	۰،۶	پوست و چرم و اشیای ساخته شده از آن
۹	چوب و اشیای چوبی	۰،۶	چوب و اشیای چوبی
۱۰	خمیر چوب و کاغذ و اشیای ساخته شده از آن	۰،۵	خمیر چوب و کاغذ و اشیای ساخته شده از آن
۱۱	مواد نسجی و مصنوعات ساخته شده از این مواد	۰،۸	مواد نسجی و مصنوعات ساخته شده از این مواد
۱۲	کفش، کلاه، چتر بارانی و گل‌های مصنوعی	۰،۵	کفش، کلاه، چتر بارانی و گل‌های مصنوعی
۱۳	کالا‌های صنایع کانی غیر فلزی	۰،۷	کالا‌های صنایع کانی غیر فلزی
۱۴	سنگ‌ها و فلزات گرانبها	۰،۱	سنگ‌ها و فلزات گرانبها
۱۵	فلزات معمولی و مصنوعات آنها	۰،۶	فلزات معمولی و مصنوعات آنها
۱۶	ماشین‌آلات، وسایل مکانیکی و الکترونیکی	۱،۴	ماشین‌آلات، وسایل مکانیکی و الکترونیکی
۱۷	وسائط نقلیه و تجهیزات حمل و نقل	۱،۸	وسائط نقلیه و تجهیزات حمل و نقل
۱۸	وسایل و دستگاه‌های اپتیک و دستگاه‌های جراحی	۱،۰	وسایل و دستگاه‌های اپتیک و دستگاه‌های جراحی
۱۹	اسلحه و مهمات	۱،۷	اسلحه و مهمات
۲۰	مبل و مبلمان طبی، اسباب بازی و سایر مصنوعات	۰،۷	مبل و مبلمان طبی، اسباب بازی و سایر مصنوعات
۲۱	کالا‌ها نیکه جاهای دیگر طبقه بندی نشده	۰،۰	کالا‌ها نیکه جاهای دیگر طبقه بندی نشده
	کل بخش	۱،۲	کل بخش

منبع: یوسف حسن‌پور، عوامل مؤثر بر شدت تجارت کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، معاونت پژوهشی، مدیریت مطالعات و پژوهش‌های اسلامی، ناشر: شرکت چاپ و نشر و بازرگانی، تیرماه ۱۳۸۵، صص ۸۳-۵۷.

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که دو کشور ایران و ترکیه به صورت دو جانبه دارای تجارت مکملی هستند. این امر بیانگر وجود پتانسیل تجاری بالا میان کشورهای مذکور است؛ لذا به نظر می‌رسد آزادسازی کشورهای مذکور در بخشهای نظیر ماشین‌آلات، وسایل مکانیکی و الکترونیکی، می‌تواند موجب افزایش شدت جریانهای تجاری بین دو کشور شود.

بر اساس برآوردهای آماری انجام شده علیرغم سطح پایین مبادلات تجارت کالاهای غیرنفتی ایران و ترکیه، حداقل ۸۰ درصد ظرفیت بازار این مجموعه از کشورها هنوز مورد استفاده تجار این کشورها قرار نگرفته است. جدول شماره (۵)، ظرفیت بالقوه تجاری میان ایران و ترکیه را برحسب ارزش تجارت واقعی و تحقق یافته آنها با کل دنیا طی دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۹ نشان می‌دهد. براساس این جدول، ارزش پتانسیل صادرات غیر نفتی ایران در تجارت با ترکیه بالغ بر ۱/۴ میلیارد دلار برآورد شده، که در برگیرنده تعداد ۱۷۹۹ ردیف تعرفه بر حسب کدهای شش رقمی (طبقه‌بندی H.S) است.

جدول شماره ۵. وضعیت پتانسیل صادراتی و وارداتی ایران در تجارت با ترکیه

متوسط دوره ۲۰۰۳-۱۹۹۹

۱۴۴۷/۹ میلیون دلار	پتانسیل صادراتی ایران در تجارت با ترکیه
۱۷۹۹	تعداد کالاها
۱۷۹/۷ میلیون دلار	ارزش فعلی صادرات ایران به ترکیه
۸۹/۹ درصد	ضریب ظرفیت صادراتی استفاده نشده
۸/۱ درصد	متوسط نرخ تعرفه ترکیه بر اقلام صادراتی مذکور
۴۶۷۵/۷ میلیون دلار	پتانسیل وارداتی ایران در تجارت با ترکیه
۲۷۱۱	تعداد کالا
۳۰۰/۴ میلیون دلار	ارزش فعلی واردات ایران از ترکیه
۹۴	ضریب ظرفیت وارداتی استفاده نشده
۱۹/۲ درصد	متوسط نرخ تعرفه ایران بر اقلام مذکور

منبع: یوسف حسن‌پور، «تدوین راهکار مذاکراتی ایران در تجارت با کشورهای عضو D8 در قالب یک موافقتنامه ترجیحات تجاری (PTE)»، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشی، بخش بازار مشترک اسلامی، شهریور ۱۳۸۵، صص ۱۸۵-۱۸۰.

با توجه به روش پیش گفته، محاسبات نشان می‌دهد پتانسیل صادراتی استفاده نشده ایران در تجارت با ترکیه ۱/۳ میلیارد دلار است؛ به بیان دیگر امکان صادرات بیش از یک میلیارد دلار کالا توسط ایران به ترکیه وجود دارد که در برگیرندهٔ تعداد ۱۷۹۹ ردیف تعرفه می‌باشد. این امر به وضوح آشکار می‌کند که ایران از ۸۹/۹ درصد ظرفیت بالقوه موجود برای انجام مبادلات تجاری با ترکیه استفاده نکرده است.

این در حالی است که متوسط نرخ تعرفه ترکیه بر اقلام مذکور ۸/۱ درصد می‌باشد و به نظر می‌رسد کاهش نرخ تعرفه ترکیه به کمتر از ۸ درصد می‌تواند موجب دسترسی بیشتر به بازار آن برای بازرگانان ایرانی باشد. از سوی دیگر ترکیه کشوری است که دارای ساختار تعرفه به نسبت پیچیده‌ای است و بر تعداد زیادی از کالاهای وارداتی از ایران نرخهای مختلفی نظیر نرخ تعرفه صندوق مسکن و مالیات بر ارزش افزوده اعمال می‌کند که این مسئله بسیار قابل تأمل است.

در جدول شماره (۵)، پتانسیل وارداتی ایران در تجارت با ترکیه طی دوره ۲۰۰۳-۱۹۹۹ نیز ارائه شده است. البته پتانسیل وارداتی ایران تقریباً معادل پتانسیل صادراتی ترکیه به ایران نیز می‌باشد. براساس جدول مذکور، پتانسیل وارداتی ایران در تجارت با ترکیه ۴/۷ میلیارد دلار است که تقریباً بیش از سه برابر پتانسیل صادراتی ایران در تجارت با ترکیه بوده و دامنه پوشش کالایی شامل ۲۷۱۱ ردیف تعرفه برحسب کد شش رقمی H.S می‌باشد.

با توجه به اینکه ارزش فعلی واردات ایران از ترکیه در دوره مورد بررسی، ۳۰۰/۴ میلیون دلار است؛ لذا پتانسیل وارداتی تحقق نیافته بالغ بر ۴/۴ میلیارد دلار بوده که تقریباً از ۹۴ درصد از کل ظرفیت وارداتی ایران در تجارت با ترکیه بلااستفاده مانده است. در حالی که متوسط نرخ تعرفه مورد عمل ایران بر اقلام مذکور ۱۹/۲ درصد می‌باشد که تقریباً بیش از دو برابر نرخ تعرفه مورد عمل ترکیه است. به نظر می‌رسد یکی از موانع اصلی بر شدت جریانهای تجاری بین دو کشور (واردات ایران از ترکیه) بالا بودن موانع تعرفه‌ای ایران است. این امر با توجه به همسایگی دو کشور و ظرفیت ۴ میلیارد دلاری بازار ایران بر اقلام وارداتی از ترکیه، می‌تواند موجبات توسعه قاچاق کالا به بازار ایران شود. لذا کاهش موانع تعرفه‌ای دو کشور ترکیه و ایران در قالب موافقتنامه PTA می‌تواند موجبات رشد جریانهای تجاری بین دو

کشور را فراهم آورد. البته بررسی دقیق این موضوع نیازمند مدل و چارچوب خاصی است که در این مقاله بدان پرداخته نشده است.^۱

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتایج این بررسی نشان می‌دهد ایران و ترکیه در بخش انرژی (نفت و گاز) و در تجارت غیرنفتی بویژه در بخشهای مربوط به صنایع سنگین دارای تجارت مکملی هستند. در این میان ایران در صدور وسایط نقلیه و تجهیزات حمل و نقل، ماشین آلات، وسایل مکانیکی و الکترونیکی، مواد پلاستیکی و تجهیزات نظامی در تجارت با ترکیه دارای تجارت مکملی بالایی است و ترکیه در صدور فلزات معمولی و مصنوعات آن، ماشین آلات، وسایل مکانیکی و الکترونیکی، تجهیزات نظامی و چوب و اشیای چوبی دارای تجارت مکملی با ایران می‌باشد. لیکن موانع تعرفه‌ای میان کشورهای مذکور، در کاهش دسترسی تجار این کشورها به بازار یکدیگر و توسعه تجارت بین کشورها بسیار تأثیرگذار است. به نظر می‌رسد همکاریهای تجاری میان کشورهای مذکور؛ بخصوص در بخشهای مربوط به صنایع سنگین و ماشین آلات در قالب PTA احتمال افزایش تجارت بین کشورها را قوت خواهد بخشید.

---

^۱. حسن ثاقب، بررسی آثار ایستای موافقتنامه تجارت ترجیحی کشورهای عضو D8 بر جریانات تجاری، درآمدهای دولت و رفاه در ایران، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشی، گروه پژوهشها و مطالعات بازار اسلامی، ۱۳۸۵.

پی‌نوشتها:

۱. ثاقب، حسن. *بررسی آثار ایستای موافقتنامه تجارت ترجیحی کشورهای عضو D8 بر جریان‌های تجاری، درآمدهای دولت و رفاه در ایران*. مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشی، گروه پژوهشها و مطالعات بازار اسلامی، ۱۳۸۵.
۲. حسن‌پور، یوسف. *عوامل مؤثر بر شدت تجارت کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)*. مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشی، مدیریت مطالعات و پژوهشهای اسلامی، ناشر: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تیرماه ۱۳۸۵.
۳. حسن‌پور، یوسف. *تدوین راهکار مذاکره‌ای ایران در تجارت با کشورهای عضو D8 در قالب یک موافقتنامه ترجیحات تجاری (PTE)*. مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشی، بخش بازار مشترک اسلامی، شهریور ۱۳۸۵.
۴. حسن‌پور، یوسف. *سنجش اکیال تجاری میان کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)*. مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، معاونت پژوهشهای بازرگانی - اقتصادی، بخش مطالعات و پژوهشهای عالی بازار مشترک اسلامی، ناشر: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، آذر ماه ۱۳۸۳.
۵. خبرنامه رویدادها و تحولات سازمان جهانی تجارت، وزارت بازرگانی، نمایندگی تام‌الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران، شماره ۳۷، سال ششم، مرداد ۱۳۸۱.
۶. خبرنامه رویدادها و تحولات سازمان جهانی تجارت، وزارت بازرگانی، نمایندگی تام‌الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران، شماره ۶۲، سال هشتم، مرداد ۱۳۸۳.
۷. دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران. نگاهی به همگرایی اقتصادی و موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی. وزارت بازرگانی، (۱۳۸۳).
۸. زاهد طلبان، علی و زارع، محمدحسن. «تجارت ترجیحی بین ج.ا.ایران و ترکیه»، دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری ج.ا. ایران، (۱۳۸۲).
۹. گریفین، کیت. *راهبردهای توسعه اقتصادی*. ترجمه حسین رانفر و محمدحسین هاشمی، تهران: نشر نی، ۱۳۷۵.
۱۰. لاهیجانی افخم، خلیل. *توسعه روابط تجاری ایران و ترکیه، علل، انگیزه‌ها و اثرات آن بر اقتصاد ایران*. تهران: معاونت پژوهشی و برنامه‌ریزی دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.

11. Amponsah, W. A. "Analytical and Empirical Evidence of Trade Policy Effects of Regional Integration: Implications for Africa", Trade Policies During the Africa Development Forum III, March 3-8, 2002 in Addis Ababa, Ethiopia, (2002).

12. Bond, E, W. and C. Syropoulos. "The Size of Trading Blocs: Market Power and World Welfare Effects", *Journal of International Economics*, No. 40, (1996): 411-37.

13. Das, Dilip. "Regional Trading Agreements and the Global Economy an Asia-Pacific Perspective", *Asian Development Bank*, (2001).

14. Edward D. Mansfield and Helen V. Milner. The New Wave of Regionalism International Organization 53, No. 3, (Summer, 1999): 589-627.
15. Ethier, W. and Horn, H. *A New Look at Economic Integration, in H. Kierszkowski Monopolistic Competition and International Trade*. Oxford., 1984.
16. Fernandez, R. and J. Portes. "Returns to Regionalism: An Analysis on Nontraditional Gains from Regional Trade Agreements"., *World Bank Economic Review*, No. 12, (1998): 197-220.
17. Flam, H. "Product Markets and Full Integration, Large Gains?"., *Journal of Economic Perspectives*, No. 6, (1992): 7-30.
18. Mc Calla, Alex. "What the Developing Countries Want from the WTO". The Estey Centre of International Law and Trade Policy 2 (1), (2001): 165-77.
19. WTO Secretariat, "Regional Trade Agreements Section, Trade Policies Review Division"., *Genera*, (November, 2003).
20. <http://www.Intracon.org> (PC/TAS).
21. <http://www.worldbank.org> (world Development Indicator).
22. <http://www.wto.org/english/tratop-e/region-e/regfac-e.htm>.